

- Щербаченко О.В. Механізми елімінації молодняка в деградуєрної колонії чайки-хохотуні (*Larus cachinnans*).// Біорознообразие і роль зооценозу в естественних і антропогенних екосистемах. - Мат-лы 2-й междунар. науч. конф. - Днепропетровск, 2003. - С. 268.
- Bosch M., Sol D. Habitat selection and breeding success in Yellow-legged Gulls *Larus cachinnans*.// Ibis. - 1998. - V. 140. - P. 415-421.
- Burger J., Shilte J. Nest site selection and competitive interactions of Herring and Laughing Gulls in New Jersey.// Auk. - 1978. - V. 95. - P. 252-266.
- Burger J., Shilte J. The process of colony formation among herring gulls *Larus argentatus* nesting in New Jersey.// Ibis. - 1980. - V. 122. - P. 15-24.
- Bukacinska M., Bukacinski D. The effect of habitat structure and density of nests on territory size and territorial behaviour in the Black-headed Gull (*Larus ridibundus* L.).// Ethology. - 1993. - V. 94. - P. 306-316.
- Bukacinski D., Nawrocki P., Stawarczyk T. Gniazdowanie mew białogłowych (*Larus cachinnans*) na środkowej Wiśle, ich status taksonomiczny oraz problemy z rozpoznawaniem podgatunków *L. c. michahellis*, *L. c. cachinnans* i *L. c. omissus*.// Notatki Ornitologiczne. - 1989. - V. 30, № 3-4. - P. 3-12.
- Chylarecki P., Sikora A. Yellow-legged Gulls in Poland: a comment.// Dutch Birding. - 1991. - V.13, № 8. - P. 145-148.
- Dubois P.J., Skakuj M., Stawarczyk T. Occurrence of Yellow-legged Gull in Poland.// Dutch Birding. - 1990. - V. 12, № 1. - P. 14-17.
- Faber M., Betleja J., Malczyk P., Gwiazda R. Mixed colonies of large white-headed gulls in southern Poland.// British Birds. - 2001. - V. 94. - P. 529-534.
- Fasola M., Canova L. Nest habitat selection by eight syntopic species of Mediterranean gull and terns.// Colonial Waterbirds. - 1992. - V. 15. - P. 169-178.
- Gwiazda R. Fish in the diet of the Cormorant and the Yellow-legged Gull breeding near fish ponds (upper Vistula river valley, southern Poland) - preliminary study.// Acta zool. cracoviensia. - 2004. - V. 47, № 1-2. - P. 17-26.
- Hunt G.L., Hunt M.W. Gull chick survival: the significance of growth rates, timing of breeding and territory size.// Ecology. - 1976. - V. 57. - P. 62-75.
- Kildaw S.D., Irons D.B., Nysewander D.R. et al. Formation and growth of seabird colonies: the significance of habitat quality.// Marine Ornithology. - 2005. - V. 33. - P. 49-58.
- Kilpi M. Further comments on nest density effects in large gulls.// J. Avian Biology. - 1995. - 26. - P. 264-266.
- MacIsaac H., Grigorovich I., Ricciardi A. Reassessment of species invasions concepts: the Great Lakes basin as a model. // Biological Invasions. - 2001. - V. 3, № 4. - P. 405-416.
- Martinez-Abraín J., Oro D., Izquierdo J. et al. A comparison of two methods to estimate breeding productivity in a colonial ground-nesting gull *Larus cachinnans*.// Marine Ornithology. - 2003. - V. 31. - P. 71-74.
- Mierauskas P., Greimas E. Taxonomic status of yellow-legged Herring Gulls in eastern Baltic. // Dutch Birding. - 1992. - V. 14, № 6. - P. 91-94.
- Mooney H.A., Cleland E.E. The evolutionary impact of invasive species. // PNAS. - 2001. - V. 98, № 10. - P. 5446-5451.
- Neubauer G., Kajzer K., Maniakowski M. Pochodzenie obrączkowanych mew srebrzystych *Larus argentatus* i białogłowych *L. cachinnans* stwierdzonych na wyspiskach śmieci Torunia i Warszawy.// Notatki Ornitolog. - 2001. - V. 42, № 2. - P. 103-115.
- Nowak E. O rozprzestrzenianiu się zwierząt i jego przyczynach (na przykładzie 28 współczesnych rozprzestrzeniających się gatunków w terenie Europy). - Inst. Ekologii, zeszyty naukowe. - 1971. - V. 3. - 255 p.
- Olsen K.M., Larsson H. Gulls of Europe, Asia and North America. - London, 2003. - 608 p.
- Parsons J. Nesting density and breeding success in the Herring Gull, *Larus argentatus*.// Ibis. - 1976. - V. 118. - P. 537-546.
- Parsons J., Chao J. Nest cover and chick survival in Herring Gulls (*Larus argentatus*).// Colonial Waterbirds. - 1983. - V. 6. - P. 154-159.
- Skorka P., Wojcik J., Martyka R. Colonization and population growth of Yellow-legged Gulls *Larus cachinnans* in southeastern Poland: causes and influence on native species.// Ibis. - 2005. - V. 147. - P. 471-482.
- Spaans A.L., de Wit A.A.N., van Vlaardingen M.A. Effects of increased population size in herring gulls on breeding success and other parameters.// Studies in Avian Biology. Ecology and Behavior of Gulls. - 1987. - V. 10. - P. 57-65.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. Awifauna Polski (rozmięszczenie, liczebność i zmiany). - Wrocław, 2003. - V. 1. - 439 p.
- Vavřík M. Subspecific status and identification of the gulls of the *argentatus* group in the Czech Republic.// Sylvia. - 2001. - V. 37. - P. 95-108.
- Voipio P. Differences in ecological properties in the herring gull (*Larus argentatus*) as a basis for explaining and predicting colonization events. A case history in retrospect.// Ann. Zool. Fennici. - 1993. - V. 30. - P. 3-15.
- Yorio P., Bertellotti M., Quintana F. Preference for covered nest sites and breeding success in Kelp Gulls *Larus dominicanus*.// Marine Ornithology. - 1995. - V. 23. - P. 121-128.

ГНІЗДУВАННЯ МАЛОЇ МУХОЛОВКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ “ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ” (ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

А.Б. Чаплигіна, Н.О. Савинська

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

NESTING OF RED-BREASTED FLYCATCHER IN “GOMILSHANSKI LISY” NATIONAL PARK (KHARKIV REGION).

Chaplygina A.B., Savinska N.O. - Nature Reserves in Ukraine. 17 (1): 57-62. - Red-breasted Flycatcher nests in maple-linden forests with underbrush at wetlands. Nests were placed in shallow trunk hollows, holes, sometimes in artificial nests etc. Spring arrival is 6.05 (26.04-11.05). Full not-hatched clutches were registered 18.06.2010; 12.06.2010. Nestlings were observed 2-5.07.2010. Fledglings leave nests at the third ten-day period of July. Fledglings were registered 1.07.2010; 5.07.2011. Red-breasted Flycatcher is the one brooded species in study area. Main strategy of the forage behavior is ambush at horizontal rush to prey on a trunk or branch. Rushes to air were used rarely. Birds forage at height from 3,0 to 15,0 m (7,7±3,55 m).

Keywords: *Ficedula parva*, nesting, phenology, behavior.

ГНІЗДУВАННЯ МАЛОЇ МУХОЛОВКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ “ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ” (ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ). Чаплигіна А.Б., Савинська Н.О. - Заповідна справа в Україні. 17 (1): 57-62.

Мала мухоловка на території національного природного парку НПП “Гомільшанські ліси” гніздиться в кленово-липових дібрових на вологих ділянках з добре зімкнутим деревостаном та густим підліском. Гніздо птахи розміщують у неглибоких порожнинах стовбурів, поглибленнях, за відшарованою корою, у прогнилих пеньках, інколи - у розвилках і розгалуженнях гілок, у старих дулах дятлів, поблизу надлому стовбуру, інколи у штучних гніздівлях. Весною прилітають 6.05 (26.04-11.05). Повні ненасиджені кладки мухоловок зареєстровані у другій декаді червня (18.06.2010; 12.06.2010). Пташенята в гніздах - 2-5.07.2010. У третій декаді липня пташенята залишають гнізда. Виводки льотної молоді спостерігалися 1.07.2010; 5.07.2011. В районі

дослідження мала мухоловка моноциклічний вид. Основна стратегія кормової поведінки малої мухоловки - підстереження здобичі з присади та схоплення її кидком у горизонтальному напрямку (46,4%; n=125) на субстраті (стовбур, гілки), інколи птахи можуть зависати в тріпочучому польоті поблизу листків (44,0 %). Кидки у повітря складають 9,6 % польотної активності під час полювання. Більшість часу полювання мухоловки перебувають на висоті від 3,0 до 15,0 м (7,7±3,55 м).

Ключові слова: *Ficedula parva*, гніздування, фенологія, поведінка.

ГНЕЗДОВАНИЕ МАЛОЙ МУХОЛОВКИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРИРОДНОМ ПАРКЕ “ГОМОЛЬШАНСКИЕ ЛЕСА” (ХАРЬКОВСКАЯ ОБЛАСТЬ). Чаплыгина А.Б., Савинская Н.О. - Заповідна справа в Україні. 17 (1): 57-62.

- Малая мухоловка на территории НПП “Гомольшанские леса” гнездится в кленово-липовых дубравах на влажных участках с хорошо сомкнутым древостоем и густым подлеском. Гнездо размещают в неглубоких полостях стволов, углублениях, за отслоившейся корой, в прогнивших пнях, иногда - в развилках ветвей, старых дуплах дятлов, около надломов ствола, искусственных гнездовьях. Весной прилетают 6.05 (26.04-11.05). Полные ненасиженные кладки мухоловок зарегистрированы во второй декаде июня (18.06.2010; 12.06.2010). Птенцы в гнездах - 2-5.07.2010. В третьей декаде июля покидают гнезда. Выводки наблюдались 1.07.2010; 5.07.2011. В районе исследований малая мухоловка - моноциклический вид. Основная стратегия кормового поведения - подстережение добычи с присады и схватывание броском в горизонтальном направлении (46,4%; n=125) на субстрате (стволе, ветвях), иногда птицы могут зависать в трепещущем полете вблизи листьев (44,0 %). Броски в воздух составляют 9,4 % полетной активности во время охоты. Большую часть охоты мухоловки пребывают на высоте от 3,0 до 15,0 м (7,7±3,55 м).

Ключевые слова: *Ficedula parva*, гнездование, фенология, поведение.

Європейські мухоловки найбільш повно описані у монографічних зведеннях (Благосклонов, 1954; Птушенко Иноземцев, 1968; Головань, 1983; Пекло, 1987; Никифоров и др., 1989; Егорова и др., 2007) і в дисертаційних дослідженнях (Пекло, 1981; Иванов, 2005). Вивченню біології малої мухоловки (*Ficedula parva*) у вказаних роботах відведено незначне місце, хоча номінативний її підвид *F. p. parva* Bechstein, 1794 заселяє різноманітні типи хвойних, мішаних і листяних лісів від північних тайгових до південних широколистяних і субтропічних вічнозелених на рівнині, в передгір'ях та горах до 2350 м н. р. м. (Степанян, 1990). Брак даних по біології виду можна пояснити малочисельністю та нерівномірним розподілом птахів в ареалі. Деякі аспекти розмноження виду вивчені в Литві (Алексоніс, 2002), Білорусії (Дорофеев, 1969), під Псковом (Струкова, 2000), на Північно-Західному Кавказі (Пекло и др., 1978). Живлення та кормодобувний стереотип птахів розглядали в Ленінградській (Гавлюк, 2006) та Казанській областях (Марочкина и др., 2006).

На території України чисельність малої мухоловки вивчена в Карпатах (Гузій, 1995), Львові (Бокотей, 1995), Чернівцях (Скільський, 1998). Дані фенології та деякі аспекти гніздування наведені для лісостепової частини Сумської області (Грищенко, 1997, 2002, 2008; Книш, 1998; 2006; Гаврись та ін., 2007; Матвиенко, 2009) і Східної України (Гудина, 2009).

За часів М.М.Сомова на Харківщині мала мухоловка – гніздовий, подекуди мігруючий вид, з тенденцією до дифузного поселення у світлих дібровах з підліском (Сомов, 1897). Протягом століття відомості про її поширення та спосіб життя в регіоні практично не поповнились, окрім коротких даних щодо чисельності і біотопічного розподілу (Волчанецкий, 1954; Волчанецкий и др., 1954; Атемазов и др., 2010) та фенологічних спостережень (Яцок, 2007).

Основною метою нашого дослідження є систематизація даних щодо біології розмноження малої мухоловки, аналіз знайдених нами гнізд та кормодобувної поведінки птахів в національному природному парку (НПП) “Гомільшанські ліси”.

Матеріал і методи

Дослідження біології розмноження малої мухоловки проводилися нами у 1993–2011 рр. у нагірних дібро-

вах НПП “Гомільшанські ліси” (Зміївський район Харківської області, на південь від м. Зміїв, 49°35'N 36°20'E), між с. Гайдари з півночі та р. Гомільша з півдня на правому корінному березі р. Сіверський Донець. На більшості території домінують типами насадження є свіжа кленово-липова діброва. Основні лісоутворюючі породи – дуб черешчатий (*Quercus robur*), липа серцелиста (*Tilia cordata*) та ясен високий (*Fraxinus excelsior*). На днищах балок – вільшняки та рослинність луків.

Маршрутні обліки чисельності птахів проводили за методикою Ю.С. Равкіна розробленою для лісових ландшафтів. Кожного року ми фіксували територіальних мухоловок, а 2 гнізда на території Харківської області знайшли в 2010 р.

Спостереження за кормовою поведінкою проводили в місяцях перебування птахів на відстані радіусом близько 100–200 м від гнізда, докладно записували всі елементи кормової активності. Відзначали послідовність кормових маневрів (кидки до субстрату, кидки в повітрі, політ, оглядання, тріпочучий політ на одному місці, полігонитва за комахами), довжину і напрям кидків і польотів. В 2010–2011 рр. спостерігали за поведінкою 10 особин виду. Тривалість окремих спостережень за кормовою поведінкою мухоловок коливається від 5 секунд до 2 хвилин. Загальний час склав 120 хвилин за 55 серій безперервних спостережень. Добові спостереження проводили з 5⁰⁰ до 21⁰⁰.

Одним із найбільш специфічних показників кормової поведінки горобцеподібних є послідовність виконання ними кормових маневрів (Марочкина и др., 2006). Терміном “кидок” ми позначили маневри, що спрямовані на схоплення здобичі: кидок до субстрату, кидок у повітрі.

Результати та обговорення

Біотопічне розміщення та чисельність. В Україні мала мухоловка – нечисленний гніздовий вид лісової та лісостепової зон, зустрічається на півночі степової зони (Фесенко, Бокотей, 2002), має тенденцію до проникнення в степову зону по байрачних лісах Донецького кряжу (Волчанецкий и др., 1954; Белик, 2005). Значна частина номінативного підвиду малої мухоловки гніздиться в українських Карпатах, де найбільший показник численності птахів складав 9 ос./км² у нижньому гіпсометрич-

Таблиця 1.
Розміри гнізд малої мухоловки

Регіон	n	Розміри гнізд, мм				Джерело
		Діаметр гнізда (D)	Діаметр лотка (d)	Висота гнізда (H)	Глибина гнізда (h)	
Харківська область	2	7,5(6,7–10,1)	4,5(3,8–6,0)	8,1(6,5–9,3)	4,8(3,0–5,1)	Наші дані
Харківська губернія	2	9,0–10,0	5,0–5,2	5,0–6,5	4,0–4,5	Сомов, 1897
Луганська область	2	8,0–9,0	6,0	10–13	4,0	Панченко, 1972
Тверська область	?	8,4	5,0	4,8	3,9	Зиновьев, 1991
Білорусія	4	8,1(6,7–10,3)	4,7(3,8–5,9)	8,3(6,5–9,5)	4,0(3,2–5,0)	Никифоров и др., 1989
Литва	?	7,0–10,0	4,5–5,5	-	3,9–3,8	Алексонис, 2002

ному рівні букових і грабово-букових пралісів, що становить 1,6% частки участі (Гузій, 1995) та зменшується до 2 ос./км² в пристигаючих та стиглих ялицевих угрупованнях Східних Бескид, а в ялицевих жердняках її чисельність падає до 0,5 ос./км² в (Гузій, 1991).

Малу мухоловку як представника тайгового типу фауни (Белик, 2000) на гніздуванні приваблюють ділянки темнохвойних порід – старі ялинники (Белик, Москаленко, 1993). В умовах України на зміну останнім приходять старі широколистяні ліси, оскільки саме вони забезпечують зімкнутий деревостан та густі зарості, які є необхідною умовою для гніздування птахів. Неодноразово мала мухоловка була зареєстрована у гніздовий період у заплавах лісах, що підтверджують дані інших авторів (Пекло, 1981; Бокотей, 1995; Книш, 1998). Інколи вона селиться в борах, парках, старих фруктових садах, виноградниках (Пекло, 1981; Фесенко, Бокотей, 2002). Є припущення, що вид має виражену тенденцію до зменшення чисельності і зникнення у парках. Цей птах перетворився зі звичайного виду всіх львівських парків і лісопарків у 1920–1960 рр. (Miczynski, 1922, 1962) на рідкісного мігранта парків Львова (Бокотей, 1995) та Чернівців (Скільський, 1998) наприкінці ХХ ст.

У районі дослідження мала мухоловка – нечисленний птах, який має спорадичне розповсюдження. Чисельність її низька і складає 0,3 пар/км² в кленово-липових дібровах. Щільність населення птахів залежить від віку та видового складу деревостану. При поселенні в широколистяних чи мішаних лісах птахи віддають перевагу пристигаючому і стиглому добре зімкнутому деревостану з густим підліском та наявністю вологих лісових балок, де щільність птахів у гніздовий період може сягати в окремих випадках до 3 пар/км². За даними А.А. Атемасова з співавторами (2010), щільність населення мухоловки становить 10,7±2,1 пар/км². У Сумській області на кілометровому маршруті у старій діброві помічено по 1–2 співаючі самці (Книш, 1998).

Фенологія. Перші співаючі самці відмічені нами в третій декаді квітня – першій декаді травня: 26.04.98; 27.04.00; 6.05.05; 8.05.07; 2.05.09; 11.05.10; 9.05.11. Середня дата прильоту за сім років – 6.05. Подібні строки прильоту птахів характерні для Харківської губернії (Сомов, 1897).

В 1960-ті рр. в Сумській області в околицях с. Вакалівщина масовий приліт спостерігався на початку травня, в окремі роки у третій декаді квітня: 3.05.64; 8.05.65; 28.04.66; 2.05.67; 26.04.68; 29.04.69 (Матвиенко, 2009). В 1990-ті рр. мухоловки з'являються у другій декаді трав-

ня: 13.05.92; 10.05.93; 11.05.97 (Книш, 1998). У лісостеповій частині Сумської області строки першої зустрічі (пісня) в різні роки дуже варіюють: 9.05.84; 7.05.91; 13.05.92; 10.05.93; 13.05.94; 9.05.96; 11.05.97; 8.05.98; 21.05.99; 9.05.00; 1.05.06 (Книш, 2006). У Сумському Посейм'ї приліт зареєстровано 5.05.1982 (Грищенко, 2008). У районі Середнього Дону – 5.05.98 та 1.05.99 (Белик, 2005).

Повні ненасиджені кладки мухоловок зареєстровані нами у другій декаді червня (18.06.2010; 12.06.2010), у цей період (11.06.1966) свіжі кладки відмічені В.П. Беликом в Шосткинському районі Сумської області (Пекло, 1987). В урочищі Кічі Кролевецького району 30.05.1966 пара мухоловок годувала голих та сліпих пташенят, хоча свіжі кладки знаходили також 4.06.1965 та 14.06.1965 (Матвиенко, 2009). У Луганській області завершені яйцекладки – 4.06.1970 (Панченко, 1972), а в басейні Верхнього Дону – 27.05.1990; 3.07.1988; 2.05, 25.05.1997 (Климов и др., 1998).

Пташенята в гніздах зареєстровані у першій декаді липня: 2–5.07.10 р. У третій декаді липня вони залишають гнізда. Виводки льотної молоді спостерігалися 1.07.10; 5.07.11. У районі дослідження мала мухоловка – моноциклічний вид.

На осінньому прольоті птахи реєструються у кінці липня (24–28.07.77). Найбільш пізня зустріч восени у Вакалівщині 16.09.84 (Книш, 1998) та 09.11.02 г. в Зміївському районі (Яцок, 2003). За даними А.І. Корзюкова, мала мухоловка є масовим мігруючим видом Казантиму у вересні – на початку жовтня (особ. повідомлення).

Розмноження. Мала мухоловка є напівдуплогнізником. Гніздо зазвичай розміщує у неглибоких порожнинах стовбурів, поглибленнях, за відшарованою корою, у прогнилих пеньках, інколи – в розвилках і розгалуженнях гілок, у старих дуплах дятлів, поблизу надлому стовбуру, інколи у штучних гніздівлях.

Два гнізда, які ми знайшли, були розташовані в лісовій балці кленово-липової діброви. Гніздо №1 знайдено нами 18.06 з 5 ненасидженими яйцями. Гніздо було розміщене у відшарованій корі сухого дерева на висоті 2,5 м. Гніздо № 2 знаходилося у поглибленні сухого зламаного дерева на висоті 0,35 м від землі, в гнізді 23.06 знаходилося 5 сильно насиджених яєць.

Найбільш типове розміщення гнізд малої мухоловки – на висоті 1,5–2,0 м (Алексонис, 2002; Харькова, Бёме, 2005). М.М. Сомов (1897) вказував на високе розташування гнізд – до 5 м. М.Є. Матвиенко (2009) знаходив всі гнізда на висоті від 2,3 до 7,0 м.

Таблиця 2.

Розміри яєць малої мухоловки

Регіон	n	Розміри яєць, мм		Об'єм, mm ³	Індекс форми, %	Маса яєць, г	Джерело
		Довжина	Ширина				
Харківська область	10	17,0±0,10(16,5–17,3)	13,4±0,12(13,2–13,5)	1556,8	78,0	1,8	Наші дані
Харківська губернія	6	16,4	12,8	1370,4	78,0	-	Сомов, 1897
Луганська область	4	17,5	14,3(14,0–14,5)	1825,1	81,7	1,3	Панченко, 1972
Липецька та Воронізька області (басейн Верхнього Дону)	18	16,7-19,1	12,2-13,6				Климов и др., 1998
Білорусія	9	16,50(15,5–17,4)	12,91(12,5–13,9)	1400,3	78,2	1,45	Никифоров и др. 1987.
Європа	180	16,66(14,6–18,4)	12,71(12,0–13,6)	1365,5	76,3	-	Czarnecki et all. 1982

Гніздо будує переважно самка, самець супроводжує її в пошуках будівельного матеріалу та весь час співає.

У знайдених нами гніздах мухоловки малої каркас був сплетений із зеленого моху (90 %) із вкрапленням листям папороті, крилаток клену та шишок вільхи. Лоток гнізд вистелений м'якими ниткоподібними стеблами злаків та ніжками спорангіїв зозулиного льону. Є дані про вкраплення в лоток гнізда волосся козулі (Алексонис, 2002), волокна лубу (Никифоров, и др., 1989). Відомі гнізда, збудовані цілком із волокон кропиви та хмелю (Панченко, 1972). Розміри гнізд мухоловки малої варіюють у різних частинах гніздового ареалу (табл. 1).

Величина кладки коливається від 4 до 7 яєць, в середньому становить 5,0. У Східній Германії середня величина кладки складає 5,33 яйця, в Литві – 5,11; в Ленінградській та Псковській областях – 5,13; в Південній Карелії – 5,36; в Красноярську – 7,35; в Якутії – 8,14 (цит. по: Секов, Гермогенов, 2006). Розміри яєць наведені у таблиці 2.

Основний фон яєць кремовий або блідо-блакитно-зелений, з щільним дрібним рожево-жовтим або червоно-бурим крапом, який рівномірно покриває поверхню шкаралупи.

Насиджує самка з моменту відкладання передостаннього яйця протягом 14 діб. У цей період самець продовжує інтенсивно співати на вибраних присадах, часто змінюючи їх в межах гніздової території. При появі людини самець видає гучні свистові сигнали небезпеки, при цьому він весь час перелітає з однієї присади на іншу, відлітає від гнізда на 30–50 м, намагається відвести спостерігача. Самка залишала гніздо, коли дослідник наближався до неї на відстань до 0,5 м. У момент обстеження гнізда самець і самка видають тривожні свисти та хаотично переміщуються з гілки на гілку. Після повернення кладки самка майже зразу повертається на гніздо, самець сигнали тривоги замінює піснею.

У гнізді пташенята перебувають 13–15 діб. У вигодовуванні беруть участь самець і самка. Розпочинають

носити їжу о 4³⁰ ранку і продовжують годувати до 19–20 годин вечора. Наші спостереження за гніздом показали, що за 16 годин птахи приносили корм пташенят у віці 5–6 діб 350 разів (180 – самка та 170 – самець). Інтенсивність вигодовування може зростати з віком пташенят і на 12 добу складати 450 прильотів за добу.

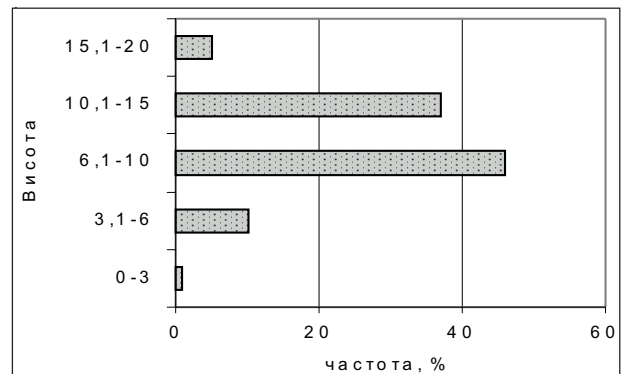
Кормова поведінка та кормодобувні стереотипи. Мухоловок можна віднести до екологічної групи птахів “підстерігачів-переслідувачів” безхребетних, які вибирають для полювання рослини з певною архітектонікою крони (Преображенская, 1998; Марочкіна и др. 2006). Основна стратегія кормової поведінки малих мухоловок спрямована на підстереження здобичі з присади та схоплення її кидком на поверхню субстрату чи у повітря. У пошуках корму птахи весь час перелітають, переважно у горизонтальному напрямку (46,4%; n=125), скльовують здобич на субстраті (стовбур, скелетні та сухі гілки), зависають в тріпочучому польоті поблизу листків дерев, чагарників, трави (44,0 %). Кидки у повітря мала мухоловка здійснює рідше за інші види європейських мухоловок (9,6 %).

Для малої мухоловки важлива наявність сухих або тонких гілок без листя поблизу гнізда, це, як правило, тонкі бокові нижні гілки крони 1-го чи 2-го ярусу деревостану, або верхівки підросту чи чагарників (табл. 3). Саме на них переважно перебувають птахи під час полювання. Висота розміщення присад може змінюватися від 0,5 до 17 м. Більшість часу полювання мухоловки перебувають на висоті від 3,0 до 15,0 м, що в середньому становить 7,7±3,6 м (рис.). Кормові ділянки гніздових птахів значні за площею і можуть досягати 1–1,5 га.

Таблиця 3.

Присади малої мухоловки під час полювання в НПП “Гомільшанські ліси”

Присади	Частота використання, %
Дерева	59,0
Стовбур	-
Скелетні гілки	13,5
Тонкі гілки	19,9
Сухі гілки	25,6
Підріст і підлісок	40,5
Земля, трава	0,5
Всього реєстрацій	105

Висота полювання малої мухоловки в НПП “Гомільшанські ліси”.

Склад корму малої мухоловки дуже змінюється. За деякими даними, в раціоні як дорослих птахів, так і пташенят переважають порівняно малорухливі безхребетні: личинки рівнокрилих, імаго двокрилих, перетинчатокрылі, пауки (Образцов, Королькова 1954; Прокофьева, 1966). На території Ленінградської області у раціоні пташенят переважають комахи: домінували двокрилих *Diptera* (38,7%). Із перетинчатокрылих *Hymenoptera* птахи віддавали перевагу мурахам *Lasius* (Гавлюк, 2006). Інколи у живленні пташенят перше місце займають рівнокрилі *Hemiptera* (Прокофьева, 1966). У Сумській області аналіз 5 шлунків дорослих птахів показав наявність у кормі садових мурах (*Lasius niger*), їздців (*Ichneumonidae*), довгоносиків (*Curculionidae*), хальцидів (*Chalcidoidea*), павуків (*Aranea*) тощо (Матвиенко, 2009).

Ми щиро вдячні Г.С. Надточій (ХНПУ імені Г.С. Сковороди) за цінні поради під час спостереження за птахами та редакції журналу за редагування тексту статті.

Література

- Алексонис А. Биология малой мухоловки в юго-западной части Литвы // Рус. орнитол. журн. - Т. 11 (205). - 2002. - С. 1104-1106.
- Атемасов А.А., Атемасова Т.А., Девятко Т.Н., Гончаров Г.Л., Лысенко Н.Г. Структура населения гнездящихся птиц нагорной дубравы у южных границ Лесостепи // Птицы бассейна Северского Донца. Мат.-лы 15 совещ. "Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца". - 2010. - Вып. 11. - Донецк, 2010. - С. 47-54.
- Белик В.П. Материалы к орнитофауне Среднего Дона // Орнитология. - Вып. 32. - 2005. - С. 23-53.
- Белик В.П. Птицы степного Придонья. Формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. - Ростов-на-Дону, 2000. - 276 с.
- Белик В.П., Москаленко В.М. Авифаунистические раритеты Сумского Полесья (Passeriformes) // Беркут. - Т. 2. - 1993. - С. 4-11.
- Благосклонов К.Н. Малая мухоловка *Muscicapa parva* Bechst. // Птицы Советского Союза. - М.: Сов. наука, 1954. - Т. 6. - С. 102-109.
- Бокотей А.А. Обзор орнитофауны міста Львова // Беркут. - Т. 4. - Вып. 1-2. - 1995. - С. 3-13.
- Волчанецкий И.Б. К орнитофауне Северо-Восточной Украины // Тр. НИИ биологии и биолог. факультета ХГУ им. А.М. Горького. - Т. 20. - 1954. - С. 47-63.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Капралова Н.И. К орнитофауне лесов бассейна Северского Донца // Тр. НИИ биологии и биолог. факультета ХГУ им. А.М. Горького. - Т. 20. - 1954. - С. 33-45.
- Гавлюк Э.В. Некоторые данные о размножении и питании малой мухоловки *Ficedula parva* в Ленинградской области // Рус. орнитол. журн. - Т. 15 (316). - 2006. - С. 392-395.
- Гавриш Г.Г., Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Коцержинська І.М. Фауна хребетних тварин Національного природного парку "Десянянсько-Старогутський". - Суми: Козацький вал, 2007. - 120 с.
- Головань В.И. Семейство Мухоловковые - Muscicapidae // Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий: История, биология, охрана / А.С. Мальчевский, Ю.Б. Пукинский. Л., 1983. - Вып.2. - С. 246-263.
- Грищенко В.Н. К фенологии весенней миграции птиц долины р. Сейм // Пробл. общей и молекулярной биологии. - Киев, 1987. - № 6. - С. 39-43.
- Грищенко В.Н. Материалы по орнитофауне Сумского Посеймья // Авифауна України. - 2002. - Вып. 2. - С. 1-8.
- Грищенко В.Н. Материалы по фенологии птиц Сумского Посеймья // Авифауна України. - 2008. - Вып. 4. - С. 71-83.
- Гудина А.Н. Редкие и малоизученные птицы Восточной Украины. Т. 3. Passeriformes. - Запорожье: Днепровский металлург, 2009. - 182 с.
- Гузій А.І. Птахи чистобукових і грабово-букових пралісів Українських Карпат // Беркут. - Т.4. - Вып.1-2. - 1995. - С.18-24.
- Гузій А.І. Фауна і населення птахів ялищевих типів лісу Східних Бескид // Беркут. - Т.1. - 1992. - Тверь. - 1991. - С.8-29.
- Дорофеев А.М. Экология малой мухоловки в Белорусском Поозерье // Орнитология в СССР. - Ашхабад. - 1969. - С. 207-211.
- Егорова Г.В., Иванов А.Е., Константинов В.М. Сравнительная экология близкородственных видов мухоловок рода *Ficedula* / под ред. В.М. Константинова. - М. ФГОУ-ВПО-МГАВМиБ им. К.И. Скрябина, 2007. - 179 с.
- Зиновьев В.И. Птицы лесной зоны европейской части СССР. Воробьинообразные. - С.61-62.
- Иванов А.Е. Экология близкородственных видов мухоловок рода *Ficedula* в условиях симбиотопии / Автореф. дис...канд. биол. наук: 03.00.16 // Московск. гос. пед. ун-т. - М., 2005. - 19 с.
- Климов С.М., Сарычев В.С., Недосекин В.Ю., Абрамов А.В., Землянухин А.И., Венгеров П.Д., Нумеров А.Д., Мельников М.В., Ситников В.В., Шубина Ю.Э. при участии Мосалова А.А. и Петрова В.В. Кладки и размеры яиц птиц бассейна Верхнего Дона. - Липецк: ЛГПИ, 1998. - С. 86.
- Книш М.П. Птицы околлиць біологічного стаціонару "Вакалівщина" (анотований список) // Вакалівщина: До 30-річчя сумського педінституту. Зб. наук. пр. - Суми, 1998. - С. 99-120.
- Книш М.П. Фенологія весняної міграції птахів у лісостеповій частині Сумської області за даними спостережень 1967-2006 рр. // Авіфауна України. - 2006. - Вып. 3. - С. 77-92.
- Марочкина Е.А., Барановский А.В., Челцов Н.В. и др. Механизмы экологической сегрегации трех совместно обитающих видов мухоловок - мухоловки-пеструшки *Ficedula hypoleuca*, серой мухоловки *Muscicapa striata* и малой мухоловки *Ficedula parva* // Рус. орнитол. журн., 2006. - Т. 15 (323). - С. 611-630.
- Матвиенко М. Е. Очерки распространения и экология птиц Сумской области (60-е годы XX ст.): Монография. - Сумы: Университетская книга, 2009. - С. 156-157.
- Никифоров М.Е., Яминский Б.В., Шкляров Л.П. Род дрозды // Птицы Белоруссии. Справочник-определитель гнезд и яиц. - Минск, 1989. - С.375-386.
- Образцов Б.В., Королькова Г.Е., Материалы по летне-осеннему питанию птиц Теллермановского опытного лесничества // Тр. Ин-та леса АН СССР. - 1954. - Т. 16. - 204 с.
- Панченко С.Г. Птицы Луганской области. - Луганск, 1972. - С. 96.
- Пекло А.М., Ломадзе Н.Х., Бахтадзе Г.Б., Казаков Б.А., Тильба П.А. Экология мухоловки малой *Ficedula parva parva* (Bechst.) на Северо-Западном Кавказе // Вестн. зоол. - Т. 5. - 1978. - С. 21-27.
- Пекло А.М. Мухоловки фауны СССР. - Автореф. дисс. ... канд. биол. наук: 03.00.08 // Институт зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України. - К., 1981. - 19с.
- Пекло А.М. Мухоловки фауны СССР. - Киев: Наук. думка, 1987. - С. 91.
- Преображенская Е.С. Экология воробьиных птиц Приветлужья. - М. - 1998. - С. 1-200.
- Прокофьева И. В.О питании и хозяйственном значении мухоловок (*Muscicapa*) в гнездовой период // Зоол. журнал, 1966. - Т. 35. - Вып. 8 - С. 1210-1215.
- Птушенко Е.С., Иноземцев А.А. Биология и хозяйственное значение птиц Московской области и сопредельных территорий. - М., 1968. - С. 1-461.
- Равкин Ю.С. К методике учета птиц в лесных ландшафтах// Природа очагов клещевого энцефалита на Алтае (Северо-Восточная часть). - Новосибирск: Наука (Сиб. отд.), 1967. - С. 66-75.
- Секов А.Н., Гермогенов Н.И. Величина кладки малой мухоловки *Ficedula parva* в Якутии // Орнитологические исследования в Северной Евразии: Тез. 12 Международ. орнитол. конфер. Сев. Евразии. - Ставрополь, 2006. - С. 474-475.
- Скільський І.В. Структура та особливості формування орнітокомплексу паркових насаджень м. Чернівці // Беркут. - Т. 7, вип. 1-2. - 1998. - С. 3-11.
- Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. - Харьков, 1897. - С. 148-150.

Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. - М., 1990. - С. 496-497.
Струкова О.А. Малая мухоловка *Ficedula parva* под Псковом // Рус. орнитол. журн. - 2000. - Вып. 126. - С. 22-23.
Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. - К., 2002. - С. 300-301.
Харькова О.Ю., Беме И.Р. Закономерности расположения гнезд птиц // Беркут. - Т. 14. - Вып. 2. - 2005. - С. 201-213.
Яцюк Е.А. Поздняя встреча малой мухоловки в Харьковской об-

ласти // Птицы бассейна Северского Донца. Вып. 8: Мат-лы 7-10 совещ. "Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца". - 2007. - Вып. 10. - Харьков, 2003. - С. 119.
Czarnecki Z, Dobrowolski K., Jablonski B., Nowak E, Siwek W. Ptaki Europy. - Warszawa, 1982.
Miczynski K. Notatki ornitologiczne. - Spraw. Kom. Fiziogr. PAU. - 55-56. - 1922. - S.181-184.
Miczynski K. Ptaki Dublan (Ukrainska SSR). - Acta ornithol. - 6 (10). - 1962. - S. 117- 180.

ОРНИТОФАУНА МЕЖРЕЧЕНСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА (ЧЕРНИГОВСКАЯ ОБЛАСТЬ)

С.В. Домашевский, В.Н. Грищенко

Украинское общество охраны птиц, Каневский природный заповедник

ORNITHOFAUNA OF THE MIZHRICHENSKY REGIONAL LANDSCAPE PARK. Domashevsky S.V., Grishchenko V.N. - Nature Reserves in Ukraine. 17 (1-2): 62-70. - The protected area is located in the south-western part of Chernigiv region (NE Ukraine) between the rivers Dnieper and Desna. It includes parts of two IBAs. Data were collected in 1987-2011. In total 240 bird species were registered (57,3% of the ornithofauna of Ukraine). 159 from them are breeding, 7 - probably breeding, 3 - bred in the past, 47 - migrating, 14 - wintering, 10 - vagrant. 41 species are included in the Red Book of Ukraine (2009). 15 from them are breeding, 5 - probably breeding, 3 - bred in the past, 10 - migrating, 2 - wintering, 6 - vagrant.

Keywords: fauna, number, breeding, migration, rare species, Important Bird Area.

ОРНИТОФАУНА МІЖРІЧЕНСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ (ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ). Домашевський С.В., Грищенко В.М. - Заповідна справа в Україні. 17 (1-2): 62-70. - Міжріченський РЛП знаходиться на південному заході Чернігівської області між Київським водосховищем і Десною. Дослідження проводилися в 1987-2011 рр. Всього зареєстровано 240 видів птахів, що становить 57,3% орнітофауни України. 159 видів гніздиться, 7 - імовірно гніздиться, 3 - гніздилися в минулому, 47 - зустрічаються тільки під час міграцій, 14 - прилітають на зимівлю, 10 - залітні. 41 вид занесено в Червону книгу України (2009). Із них 15 - гніздяться, 5 - імовірно гніздяться, 3 - гніздилися в минулому, 10 - зустрічаються тільки під час міграцій, 2 - прилітають на зимівлю, 6 - залітні.

Ключові слова: фауна, чисельність, гніздування, міграція, рідкісний вид, Important Bird Area.

ОРНИТОФАУНА МЕЖРЕЧЕНСКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКА (ЧЕРНИГОВСКАЯ ОБЛАСТЬ). Домашевский С.В., Грищенко В.Н. - Заповідна справа в Україні. 17 (1-2): 62-70. - Межреченский РЛП находится на юго-западе Черниговской области между Киевским водохранилищем и Десной. Исследования проводились в 1987-2011 гг. Всего зарегистрировано 240 видов птиц, что составляет 57,3% орнитофауны Украины. 159 видов гнездятся, 7 - вероятно гнездятся, 3 - гнездились в прошлом, 47 - встречаются только во время миграций, 14 - прилетают на зимовку, 10 - залетные. 41 вид занесен в Красную книгу Украины (2009). Из них 15 - гнездятся, 5 - вероятно гнездятся, 3 - гнездились в прошлом, 10 - встречаются только во время миграций, 2 - прилетают на зимовку, 6 - залетные.

Ключевые слова: фауна, численность, гнездование, миграция, редкий вид, Important Bird Area.

Межреченский региональный ландшафтный парк (РЛП) – один из крупнейших в Украине, создан в 2002 г. Он расположен в междуречье Днестра и Десны на территории Козелецкого и Черниговского районов Черниговской области. Восточная граница парка проходит по Десне, южная и западная – по границе Черниговской области. Площадь РЛП составляет 102,5 тыс. га. 53,2% ее – леса, 22,0% – акватория Киевского водохранилища, 10,3% – сенокосы, 7,5% – пастбища, 3,0% – пахотные земли, по 2% – болота и другие земли (в основном пески).

Согласно физико-географическому районированию, территория РЛП принадлежит к Днепро-Деснянскому физико-географическому району области Черниговского Полесья зоны смешанных лесов (Маринич, Шищенко, 2003). Главные водные артерии – реки Днестр и Десна с небольшими притоками. Из водно-болотных угодий, помимо их пойм, наибольшее значение для птиц имеют болота Бондаревское, Выдра, Широкое.

На территории РЛП находятся два военных полигона, на которых также проводится лесохозяйственная и охотхозяйственная деятельность.

Парк включает части двух ИВА (Important Bird Areas) – ключевых участков международного значения, важ-

ных для сохранения птиц. Это лесной массив междуречья Днестра и Десны (Грищенко, 1999) и Киевское водохранилище (Микитюк, 1999).

Материал и методика

Исследования на территории РЛП и в его окрестностях проводились авторами в 1987–2011 гг. В 1993 г. и 2007–2009 гг. велись специальные работы по инвентаризации дневных хищных птиц и сов (Домашевский, 2008). Более детальные сведения по ним приводятся в этой работе. Кроме того, исследованиями птиц в междуречье Днестра и Десны на протяжении десятилетий занимались многие орнитологи, чьи публикации и неопубликованные данные использованы при подготовке настоящей статьи.

Результаты и обсуждение

Межреченский РЛП имеет большую площадь и весьма разнообразные биотопы, поэтому орнитофауна его очень богата. После создания Киевского водохранилища и военных полигонов большие территории между-